

Riksarkivet (National Archives of Norway) from Oslo, Norway – Vidkun Quisling inspiserer soldater.

Volunteers on the Eastern Front

Franco's Blue Division and Waffen-SS/Nordland

Abstract: *Through this case study, the article aims to contribute to research on the role of modern media in military volunteer movements during the twentieth century. During Germany's attack on the Soviet Union in June 1941, thousands of volunteer soldiers from across Europe were deployed to the Eastern Front. From Spain, the Blue Division sent 47,000 volunteers to join the German side in the fight against Bolshevism. Recruitment efforts were communicated through the state-controlled radio and press. In Sweden, recruitment to the Waffen-SS took place covertly through unofficial channels via occupied Norway. The recruitment methods show a complex picture of the motives for participating in the war. Patriotism, idealism and social conditions were interwoven with political propaganda.*

Keywords: *World War II, neutrality, recruitment, Försvarsfrämjandet.*

Fagfelleverdert

Frivilliga på Östfronten

Francos blå division och Waffen-SS/Nordland

Sammanfattning: *Artikeln vill genom denna fallstudie lämna ett bidrag till forskningen om de moderna mediernas betydelse för de militära frivilligrörelserna under nittonhundratalet. I Tysklands angrepp på Sovjetunionen juni 1941 deltog tusentals frivilliga soldater från olika länder i Europa på Östfronten. Från Spanien kom den blå divisionen med 47 000 frivilliga som ställde sig på tysk sida i kampen mot bolsjevismen. Rekryteringen kommunicerades genom den statskontrollerade radion och pressen. I Sverige skedde rekryteringen till Waffen-SS i hemlighet via det ockuperade Norge genom icke-officiella kanaler. Rekryteringen ger en sammansatt bild av motiven att delta i kriget. Patriotism, idealism och sociala förhållanden vävdes samman med politisk propaganda.*

Nyckelord: *andra världskriget, neutralitet, rekrytering, Försvarsfrämjandet.*

Eva Åsén Ekstrand
Fil.dr. Högskolan i Gävle
evaasen2@gmail.com

När Hitler invaderade Polen hösten 1939 och andra världskriget var ett faktum, var Spanien varken en del av axelmakterna eller de allierade. Endast ett halvår tidigare, hade generalen Franco efter tre års blodiga inbördesstrider utropat sig som segrare och förklarat Spanien som neutralt land. Övriga neutrala länder i Europa var vid krigsslutet Irland, Schweiz och Sverige.

Under mellankrigstiden hade de svenska tidningarna varit fyllda med nyheter om spanska inbördeskriget (1936–1939). Frågan om de cirka 600 svenska frivilliga som kämpade i de internationella brigaderna mot General Francos fascister, hade diskuterats i den svenska riksdagen i samband med icke-interventionspakten bland västerländska demokratier. Sverige undertecknade avtalet 1937, vilket innebar att det bland annat var förbjudet att rekrytera frivilliga. I och med att Francos styrkor hade besegrat folkfronten och maktövertagandet hade proklamerats 1 april 1939, skiftade fokus i de svenska spalterna till det annalkande världskriget.

Efter kriget skulle Spaniens påstådda, om än omstridda, neutralitet under andra världskriget hindra de allierades acceptans av Spanien, inte bara som en turistdestination utan också som medlem av FN och mottagare av Marshallhjälp. Problemet var Francos frivilliga armé, den så kallade "blå divisionen", som Franco skickade till östfronten 1941 för att kämpa sida vid sida med Hitlers styrkor mot Sovjetunionen i Operation Barbarossa, som inleddes den 22 juni 1941.¹

Eva Åsén Ekstrand er mediehistoriskt orienterad mot mellankrigstiden, journalistik och spanska inbördeskriget. Skrivit avhandling om S-kvinnornas magasin Morgonbris på trettiotalet. Tidigare lektor i medie- och kommunikationsvetenskap, numera associerad med Högskolan i Gävle.

Mediehistorisk Tidsskrift nr. 40, 2024, årgang 21, s. 34-53, publicert oktober 2024.

Artikelen finnes også som del av hele utgaven av Mediehistorisk Tidsskrift nr. 01, 2024,
url: https://medietidsskrift.no/wp-content/uploads/2024/10/NMF-tidsskrift-01_2024.pdf

Artikelen publiseres under lisensen Creative Commons CC BY-NC 4.0.

Det var inte bara spanska frivilliga soldater som slöt upp bakom Hitlers angrepp mot Sovjetunionen. Från våra nordiska länder deltog tusentals frivilliga soldater tillsammans med andra utländska volontärer. Danskar, normmän, nederländare, flamländare och svenskar skulle komma att tjänstgöra som frivilliga i Waffen-SS, medan icke-germanska volontärer, som kroater, portugiser och spanjorer, i början kom att införlivas med Wehrmacht, den reguljära tyska armén. Utsikterna att få sälla sig till den antibolsjevikiska sidan mot Sovjetunionen lockade de frivilliga soldaterna, men det fanns också andra motiv med i bilden och som lyfts fram i min text. Frågan som ställs i artikeln är hur rekryteringen av de frivilliga som sändes till östfronten gick till i Spanien respektive Sverige och hur volontärerna motiverades.

Begreppen medialisering och anti-medialisering kan här beteckna skillnaden mellan den spanska och svenska rekryteringen av frivilliga till östfronten den aktuella tiden. I det förra fallet spelade pressen och radion stor roll för rekryteringen som initierades av Franco på högsta politiska nivå. I det senare fallet var tystnad i medierna påbjuden av myndigheterna i neutralitetens namn.² Varifrån hämtade då de svenska frivilliga information om rekryteringen?

I den nordiska medieforskningen saknas i skrivande stund tidigare forskning om den spanska blå divisionen och vilken roll den spelade i den spanska inrikespolitiska propagandan. Inte heller i övrig nordisk samhällsvetenskaplig eller humanistisk forskning har den uppmärksammats. I internationell forskning har den blå divisionen däremot utgjort exempel på hur den auktoritära spanska staten kunde utnyttja medialiseringen av den blå divisionen i propagandasyfte. Artikeln vill genom denna fallstudie lämna ett bidrag till forskningen om de moderna mediernas betydelse för de militära frivilligrörelserna under nittonhundratalet.

Inledningsvis görs en beskrivning av den spanska blå divisionen med hänvisning till internationell forskning och utifrån vad som skrevs om den i svensk press. På det följer en beskrivning av rekryteringen av de svenska frivilliga som reste till Finland för att kämpa mot Stalins röda armé vid östfronten 1941, dels med hänvisning till tidigare forskning, dels utifrån rapporteringen i några svenska tidningar. Slutligen diskuteras hur de bägge ländernas frivilliga rekryterades och med vilka motiv.

Tidigare forskning

Den nordiska forskningen om frivilligrörelsen bland soldater är omfattande. Många, om inte de flesta, skildringar bygger på militärhistoriska källor om krig och hur de utvecklats. Intervjuer med veteraner förekommer ofta från tiden då det fortfarande var möjligt, det vill säga då det fortfarande fanns soldater med minnen från kriget. Militärhistorikern Lennart Westberg är en av de flitigast refererade sakkunniga på området. I syfte att kasta ljus över de svenska frivilligas insatser och erfarenheter i Waffen-SS intervjuade han några som fortfarande fanns i livet vid slutet på åttiotalet. Deras insatser i andra världskriget var blygsamma sett ur det större perspektivet.³ Hur många som anslöt till den tyska Waffen-SS är inte helt fastställt, siffrorna varierar.⁴

Den teoretiska ledstjärnan i studien är så kallad entangled media history,⁵ en vid det här laget väl etablerad inriktning i den mediehistoriska forskningen, som inte blott inriktar sig på ett medium i ett land i taget, utan ser komplexa nätverk av relationer mellan medier, teknologi, samhälle och även enskilda aktörer som agenter för medieutvecklingen. Denna fallstudie kan sägas vara ett exempel på entangled media history.⁶

Den tyska propagandan under kriget är ett väl beforskat samhällsvetenskapligt och humanistiskt område också inom medievetenskaperna.⁷ Se den nyligen utkomna *Nordic Media Histories of Propaganda and Persuasion*, (2023). I standardverket *Att bo granne med ondskan* av historikern Klas Åmark, ges en bred överblick över den svenska regeringens och pressens förhållande till nazismen under andra

De huvudsakliga källorna till avsnittet om den blå divisionen är *Hitler's Spanish Legion, The Blue Division in Russia in WWII*, Kleinfeld och Tams (2014); *Spanska inbördeskriget*, Anthony Beevor (2006) samt en analys av vad den svenska pressen skrev våren 2023.⁸ I avsnittet om de svenska frivilliga utgör *Waffen-SS. Hitlers politiska soldater*, Lennart Westberg (2021) och *Svenskar i krig 1914–1945*, Gyllenhaal och Westbergs (2008) huvudsakliga källor. Främsta källan till de norska förhållandena är Sigurd Sørliets *Solkors eller hakekors* (2015).

världskriget. En oundgänglig källa för forskningen är den statliga utredningen *Den tyska propagandan i Sverige under krigsåren 1939–1945*.

Frivilligrörelsen under spanska inbördeskriget

Det kanske mest omskrivna kriget, med avseende på frivillighet bland de stridande, på europeisk botten, i modern tid, är det spanska inbördeskriget. De internationella brigaderna lockade frivilliga från världens alla hörn.⁹ Inom fackföreningsrörelsen, i synnerhet de syndikalistiska organisationerna, hjälpte man till att organisera resor till Spanien för att ansluta till kampen mot fascismen, som var på stark frammarsch i hela Europa, inte bara i Spanien, Italien och Tyskland. Den hotfulla stämningen var övertygande och "äntligen fick vi chansen att göra något för att kämpa mot fascisterna", som en frivillig svensk uttryckte det.¹⁰ Inbördeskriget i Spanien blev den tydligaste platsen för motståndet mot fascismen i Europa. Rekryteringen i Sverige sköttes via muntliga kontakter på partimöten, i ungdomsklubbar och sjömansklubbar i olika kommunistiska eller syndikalistiska organisationer.¹¹ De flesta svenskar var arbetare och sjömän. Komintern (Kommunistiska Internationalen) var pådrivande. I Stockholm och Göteborg öppnades "maskerade rekryteringskontor".¹² Eftersom det var straffbart att värva frivilliga, så försiggick all rekrytering i det fördolda och i största hemlighet.

På francosidan var det kampen mot Stalin och den internationella bolsjevismen som de utländska frivilliga drevs av.¹³ Totalt över 26 000 tyska Wehrmachtsoldater deltog. Antalet ryska soldater har uppskattats till endast 3 000, men de utgjordes av officerare på nyckelpositioner.¹⁴ Från Sverige har knappt tioalet individer som slogs på francosidan identifierats. Beträffande rekryteringen gjordes inte några synliga ansträngningar i pressen.

Den 1. april 1939 utropade diktatorn Franco sig som segrare och ett nästan 40 år långt fascistiskt styre inleddes. Varken brittiska eller andra europeiska länders företrädare skulle komma att besöka Spanien på 40-talet under de rådande omständigheterna och grannlandet Frankrike stängde sina gränser efter kriget 1946.¹⁵ De västeuropeiska demokratierna motsatte sig ett spanskt medlemskap i NATO på grund

av den roll Spanien spelat under kriget. Landet hade de facto deltagit med 47 000 soldater i den blå divisionen, på samma sida som den tyska krigsmakten på östfronten.¹⁶

Den blå divisionen i svensk press

Den blå divisionen förekommer ytterst sporadiskt i den svenska pressen. En sökning i databasen Svenska dagstidningar, Kungliga biblioteket, gav våren 2023 inte mer än drygt 90 träffar på söktermen "den blå divisionen".¹⁷ Frågan som har ställts till pressmaterialet är vilken bild av berättelsen om de spanska frivilliga soldaterna i den blå divisionen som framträder. Syftet är rent deskriptivt. Nedan följer i kronologisk ordning hur den blå divisionen framställdes i den svenska pressen och vilken roll den spelat i tidigare forskning.

Endast när det hänt något av intresse inom andra områden, till exempel när neutralitetsfrågan diskuterades i det engelska underhuset efter 1943, omtalas den blå divisionen. Fram till slutet av andra världskriget 1945 har 40 artiklar av varierande storlek publicerats, från några rader till flera spalter.¹⁸ Efter krigets slut publicerades endast några få varje årtionde, fram till sjuttioalet då den blå divisionen dyker upp i några artiklar i samband med rapporter om fascistiska hyllningar till Franco. Delvis med anledning av den våldsamma repressionen och dödsdomarna från staten mot den baskiska oppositionen och motståndsrörelsen, delvis på grund av Francos dåliga hälsa och att hans dagar var räknade.

Innan general Francisco Francos död 1975 ledde växande protester mot det brutala förtrycket av spanjorer som stått på den republikanska sidan under inbördeskriget, och särskilt elimineringen av baskiska motståndskämpar, till uppmaningar om en resebojkott mot Spanien i Sverige.

Den 23 februari 1981 gjordes ett kupp försök i Madrids parlament som leddes av en före detta soldat i den blå divisionen, vilket ledde till ett par nyhetsartiklar. Därefter ingenting förrän en bit in på 2000-talet då det dök upp några texter om den blå divisionen.

Det första omnämmandet i den svenska pressen var en liten notis om att en General Barron utsetts till den nya ledaren för den blå divisionen.¹⁹ Informationen är knapphändig och tämligen meningslös om man inte vänder sig till andra källor. I standardverket *Hitler's Spanish Legion, The Blue Division in Russia in WWII* klarnar bilden.

Redan när nyheten om Tysklands marsch mot Sovjet inleddes i juni 1941 hade glädjescener utspelats på Madrids gator av Francoanhängare. Utrikesminister Serrano Suñer fångade upp stämningarna i staden och tog till orda från falangistpartiets balkong med ett brandtal: Ryssland är skyldigt! Både till det spanska inbördeskriget och till mordet på José Antonio Primo Rivera, grundaren av falangistpartiet! Den pro-fascistiska folkmassan ropade "Arriba España! Viva Franco!"²⁰ Nu var stunden kommen för Franco att återgälda den hjälp han fått under det spanska inbördeskriget.²¹ Operation Barbarossa var sedan länge känd av Franco och hans ministrar, som i hemlighet hade kommit överens med den tyska utrikesministern Ribbentrop och Hitler om att bistå Tyskland.

En intensiv rekrytering av frivilliga satte i gång. Många hörsammade stridsropen, kamp mot bolsjevism och kommunism. Under inbördeskriget två år tidigare hade den ryska Komintern organiserat de internationella brigaderna, som slogs för att försvara republiken, men utan framgång. De interna stridigheterna mellan kommunisterna, anarkisterna, fackföreningarna och socialister hindrade en gemensam front. Att lägga skulden på Ryssland var logiskt.

Den blå divisionen bestod av frivilliga från hela landet som via statskontrollerad radio uppmanades att ansöka om tjänst i kampen. Urvalet av rekryterna avgjordes från högsta militära organ. Franco var angelägen om att de frivilliga som reste i väg, skulle vara tränade yrkessoldater och befäl och inte blott ideologiskt styrda av falangistpartiet. Risken fanns annars att otåliga soldater skulle bilda egen milis och ansluta till Waffen-SS. Valet av professionella soldater säkerställde att enheten skulle prestera sitt bästa

Soldater från den blå divisionen beger sig till östfronten. Källa: <https://www.hermandadnacionaldivisionazul.es>

i strid under spansk flagg.²²

För många som anmälde sig frivilligt var det tysk-ryska kriget en fortsättning av deras eget inbördeskrig, som för många innebar ett försvar av kristendomen mot ateistisk kommunism. Många rekryter var arbetslösa falangister och Franco-anhängare som hade suttit fängslade av republikanerna under det spanska inbördeskriget, desto fler var tränade och erfarna militärer som såg det som ett steg i karriären. Många var universitetsstuderande, de flesta var medelklass, vilket var i överensstämmelse med falangistsympatisörerna generellt. Anslutningen såg olika ut i regionerna, i Madrid anmälde sig fyra gånger så många som behövdes, medan det fattades frivilliga i Kataloniens största stad Barcelona, där självständighetsrörelsen visavi centralstyret i Madrid var – och är – stark.

Med röda kepsar som bars av Carlisterna under inbördeskriget, blå skjortor i färgen på Falangisterna och bruna khakibyxor som bars av Afrikanska legionen under inbördeskriget, symboliserade deras uniform den blandade sammansättningen av soldater på nationalisternas sida i inbördeskriget. Skjortorna gav namn åt den frivilliga blå divisionen.

När divisionen anlände till Berlin hösten 1941 bestod den av lite över 18 000 officerare, underofficerare och soldater.²³ Ankomsten hade försenats. I *Falu Länsstidning* den 22 augusti spekulerades det i en liten faktanotis om det kanske hade något att göra med att spanjorerna inte ville avlägga eden till Hitler. Deras ledare, "El Caudillo" (Ledaren på spanska), var ju Franco, inte Hitler.

Två faser i Spaniens utrikespolitik

Utvecklingen av Spaniens utrikespolitik och deltagande i andra världskriget har beskrivits i två faser: den första perioden under Serrano Suñer – utrikesminister tillika sekreteraren för det fascistiska partiet – när Franco hade förklarat Spanien neutralt enligt ett beslut i september 1939.²⁴ Han ändrade senare till ett "icke-stridande" land. Det skedde den 12 juni 1940 i samband med ett möte med Hitler i den franska staden Hendaye.²⁵

En av Francos välkända biografier, Paul Preston, beskriver hur mötet mellan Franco och Hitler lade grunden till en långlivad myt om Francos storhet som användes i den spanska propagandan: att Franco hade lurat Hitler och därmed lyckats hålla Spanien utanför världskriget. Argumentet användes apologetiskt både av de allierade efter kriget och i Spanien när den interna oppositionen mot Franco växte.

De förra ville införliva Spanien i den antikommunistiska fronten under kalla kriget och var beredda att bortse från hur landet hade försett Tyskland med – utöver den stridande enheten den blå divisionen – u-båtar, radarutrustning, flygspaning, spionage och export av värdefulla råvaror. Man var också beredd att blunda för den gentemot de allierade fientligt inställda pressen, som låg helt under Francos kontroll.

Kritiken inom den interna oppositionen i Spanien bemöttes med att Franco trots allt hade förutsett hur kriget skulle sluta och på ett närmast gudomligt sätt lyckats hålla Spanien neutralt.

Den andra fasen började den 3 september 1943, när det stod klart att den tyska armén hade misslyckats på östfronten och Franco beslutade att återkalla den blå divisionen. Vid den tiden hade Franco också beslutat att återta den officiella ståndpunkten som ett neutralt land, och Suñer hade ersatts av Francisco Jordana, "en pro-allierad" politiker.²⁶

Radio- och filmpropagandan i Spanien

Ända sedan Suñer hade förtrollat radiolyssnare våren 1941 med ett tal i Radio Nacional España (RNE) om ett "korståg" mot kommunismen, hade tusentals anmält sig för att tjänstgöra i den blå divisionen.²⁷ Hans retorik om att "Ryssland var skyldigt" appellerade förmodligen inte bara till francoanhängare. Även inom de republikanska leden fanns de som hävdade att Sovjetunionen och Komintern, som organiserade och stöttade bildandet av de internationella brigaderna under inbördeskriget, bar skulden till att folkmilisen hade splittrats så att försvaret av demokratin omintetgjorts.

Efter ett par dagar hade 18 000 personer anmält sig, och den 12 juli 1941 lämnade de första enheterna Madrid. RNE rapporterade händelsen med starka patriotiska övertoner. Dagliga sändningar från RNE och utländska radiostationer som Radio Berlin, syftade till att stärka soldaternas stridsanda och bland annat motverka den republikanska propagandan som sändes via BBC, samt skapa acceptans bland lyssnarna i Spanien.²⁸

Ledaren för falangistkvinnornas organisation, Celia Giménez, intervjuade soldater som skickade hälsningar till familjerna i Spanien. På skivor som spelades in och skickades till fronten presenterade mödrar sina kärleksfulla hälsningar inför en publik, vars applåder och rop sändes till de lyssnande soldaterna. I juli 1943 noterades det i *Svenska Dagbladet* och *Aftonbladet* i några rader att den blå divisionen hade avlösts, att över tusen frivilliga i en ersättningskår hade skickats till fronten. Men mot slutet av 1943, när det blev klart hur kriget skulle sluta, hade radioprogrammen som var riktade till den blå divisionen redan tystnat.²⁹

I biografierna var det obligatoriskt att visa de dokumentära journalfilmer som producerades av det statliga "No-Do" (förkortning av sp. *Noticiarios y Documentales Cinematográficos*).³⁰ De producerades veckovis mellan januari 1943 och november 1975, då Franco dog. Sammanlagt omkring 2 000 filmer visades före föreställningarna i biografierna.

Bilden till vänster: Första numret av No-Do, januari 1943. På repertoaren (min översättning): "Jul, sport, mode, europeisk autotarki, Argentina, Ungern, Blå Divisionen, Toledo, London, Japan. Krigsfronter: tyska spaningstrupper i Kaukasus. Strider i den sovjetiska frontens centrala sektor". Källa: Quevedo och García (2016). Bilden till höger: "Ära åt den blå divisionen". FLECHAS Y PELAYOS, POR EL EMPERIO HACIA DIOS, var en barn- och ungdomstidning som var knuten till Falange Española och som gavs ut varje vecka mellan 1938 och 1949 som en del i den inhemska propagandan. Källa: Lucía Ballesteros Aguayo (2016).

Franco's skeptiska inställning till moderna medier som television illustrerar hans protektionistiska, ärkekonserverna hållning när det gällde normer och värderingar. Med tanke på sin egen ideologiska bakgrund skulle han föredragit "ett isolerat Spanien utan television, en fästning av uråldriga värden, i linje med kampen mot 'Internationell kommunism och frimurarliberalism'".³¹

Men radion och biograferna var de kanaler som hela befolkningen hade tillgång till och fungerade som välfungerande megafoner för den inhemska propagandan. Det kostade inte många pesetas att gå på bio och radioapparater fanns i varje by. Varje föreställning inleddes med att publiken stående lyssnade till den nationella hymnen.

"Icke-ingripande"

Englands ambassadör i Madrid, Sir Samuel Hoare, träffade Franco i staden Coruña för att diskutera framtida vänligare relationer i augusti 1943. Man förväntade sig att Hoare skulle uttrycka Englands missnöje med Spaniens politik hittills: "Spanien är inte ens neutralt. Den blå divisionen kämpar i icke-interventionens förbannade namn på östfronten", citerade Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning (GHT) från New Chronicle den 20 augusti.

Lika lite som Tyskland och Sovjetunionen kunde betraktas som icke-ingripande i spanska inbördes-

kriget kunde Spanien hävda icke-ingripande under andra världskriget. *Arbetet* analyserade resultaten av ambassadörens besök i Coruña några dagar senare, den 27 augusti 1943: "Det är tillfredsställande att höra från den spanska sidan att samtalen resulterade i att man nådde en överenskommelse i princip." Under mötet hade skillnaden mellan neutralitet och ett icke stridande land diskuterats, det senare var vad Spanien hade hävdat. Trots att den blå divisionen obestridligen kämpade för Tyskland på Moskvafronten.

I början av september kapitulerade Italien efter att allierade trupper landat på Sicilien. Kommunistiska *Norrskensflamman*s signatur Tyko ironiserade över nyheten. Ödet hade gett Spanien i uppdrag att kämpa för den västerländska civilisationen, och därför hade Franco skickat den blå divisionen till östfronten. På så sätt befann sig Spanien i samma situation som Finland; inget av de bägge länderna var inblandade i det stora kriget, men de kämpade med Hitler (!).

Relationer med förhinder

Utrikesminister Eden hade förklarat att den blå divisionen var en av de frågor som återstod att lösa. Så länge den fortsatte att strida på tysk sida på östfronten var det ett allvarligt hinder för mer hjärtliga spansk-engelska relationer. *Söderhamns Tidning* rapporterade på ett neutralt sätt om diskussionen i underhuset.³² Eden svarade på frågor om den blå divisionen "som en irritation", och underströk att den likabehandling av stridande länder som Franco proklamerade som Spaniens politik, måste genomföras i praktiken.

Efter jul citerade *Norrskensflamman* från *Daily Herald* att "... den blå divisionens spillror" hade dragits tillbaka. "Nu börjar han [Franco] spekulera om de allierades seger och letar efter möjligheter att ställa sig på Förenta Nationernas sida".³³

Dagen efter analyserade signaturen Ron i *Svenska Dagbladet* situationen i Madrid under rubriken "Fortfarande oro i Spanien. Generaler vill ha monarkin."³⁴ Franco hade upplöst Falangen som ett politiskt parti och, tillsammans med återkallandet av den blå divisionen, sågs det mer som ett försök att lugna de otåliga massorna i landet än som en verklig förändring inom regimen.

På nyåret 1944, rapporterade *Dagens Nyheter* via telegram från Reuter att spanska soldater från den blå divisionen fortfarande stred på östfronten, trots att Franco hade kallat tillbaka nio tiondelar av dem.³⁵ Rapporten om att soldater i den blå divisionen hade blivit tillfångatagna på östfronten förnekades i Madrid, inga spanjorer kämpade på den ryska fronten. Alla kallades hem. Den brittiska regeringen, som hade lyssnat mer på Moskva, lämnade en protest till den spanska regeringen om att soldater som fortfarande var närvarande vid fronten ansågs vara en "otillfredsställande och icke-neutral handling". Med den blå divisionen befann sig Franco i en besvärlig situation mellan axelmakterna och de allierade när kriget lutade mot en allierad seger.

Delsammanfattning: De frivilliga i den blå divisionen rekryterades via radio och andra publika kanaler. Besvikelsen över utgången av inbördeskriget två år tidigare bottnade i olika erfarenheter beroende på vilken sida man befann sig. Anhängarna till Franco hörsammade stridsropet Ryssland är skyldigt! och anmälde sig som frivilliga. Spaniens ära skulle räddas.

Mängden internationell forskning och litteratur om den blå divisionen överensstämmer inte med dess relativt ringa betydelse för hur andra världskriget utvecklade sig. Dess betydelse låg i stället främst i den inhemska propagandan. Francos ambition med den blå divisionen var otvivelaktigt att med denna som sitt verktyg främja en känsla av nationell identitet för att överbrygga de sociala och politiska klyftorna som hade underblåst inbördeskrigets fientligheter. Att lyfta fram soldaternas ansträngningar vid fronten – genom bland annat radioutsändningar – var ett sätt för Franco att stärka den nationalism han trodde kunde förena spanjorerna.

Rekryteringen av nordiska frivilliga till östfronten i svensk press

Samtidigt som rekryteringen till den blå divisionen initierades av Francoregimen, sommaren 1941, uttrycktes i Berlin en stark önskan om att Sverige skulle ansluta till axelmakterna och svenska soldater skulle ansluta till Waffen SS. För Hitler och Himmler var de nordiska frivilliga soldaterna av särskilt intresse, de skulle tillsammans med de tyska soldaterna och det tyska folket manifesteras föreställningen om ett framtida pangermanskt rike när kommunisterna var besegrade. Från västra till östra Europa ett "Pan-Germanic National Federation" under tyskt styre.³⁶

Svenska regeringen avböjde bägge önskemålen. Endast frivilliga som begav sig till den finsk-ryska fronten var tillåtna. Många av de svenska volontärerna begav sig därför på egen hand till Norge för att enrollera sig. De ungefär 75 svenska frivilliga som deltog i striderna var placerade i Division Nordland. Den andra nordiska divisionen som ingick i Waffen SS var Division Wiking. Sammanlagt kom knappt 200 svenska medborgare att bära tysk uniform under andra världskriget.³⁷

Veteraner från Vinterkriget 1939–40

Flertalet av de svenska frivilliga hade deltagit i Vinterkriget, Finlands krig mot Sovjet 1939–1940 och var beredda att åter ta upp striden för Finlands sak. Andra frivilliga hade släktingar som motiverade dem. Vissa, omkring hälften, var medlemmar i nationalsocialistiska partier, andra var erfarna underofficerare och soldater som anslöt sig av närmast idealistiska skäl för att hjälpa broderfolket. Den tyska propagandan om ett framtida mäktigt stortyskland lät också lockande för många.³⁸ Den 22 juni 1941, då Operation Barbarossa inleddes, var det förbjudet att rekrytera frivilliga soldater till Waffen-SS i Sverige. Men det skulle visa sig att det hade pågått i hemlighet under lång tid. Avslöjandet kom den 26 augusti i en artikel i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning (GHT)*.

Åren innan, i december 1939 efter Sovjetunionens angrepp på Finland, bildade Svenska Frivilligkåren en särskild Finlandskommitté.³⁹ I det som kommit att kallas Vinterkriget tjänstgjorde omkring 8 000 frivilliga soldater från Sverige under devisen "Finlands sak är din – kom med i Frivilligkåren".⁴⁰ Vinterkriget tog slut 1940 och Finland fick avträda Karelska näset och delar av Lappland. De frivilliga skickades hem utan att kunnat "göra någon insats av värde".⁴¹

När möjligheten att få fullgöra sina intentioner öppnade sig sommaren 1941, var vissa av de finlandsfrivilliga redo att anmäla sig till Waffen-SS. Av Svenska Frivilligbataljonens (SFB) drygt 800 frivilliga utgjordes uppskattningsvis en fjärdedel av svenska nazister, medlemmar i Svensk Socialistisk Samling (SSS) under partiledaren Sven-Olov Lindholm.⁴²

I Tyskland hade Himmler etablerat infanteridivisionen Wiking för de germanska rekryterna, det vill säga soldater från de nordiska länderna inklusive nederländare och flamländare. De skulle bilda en renrasig, arisk armé i det kommande pangermanska riket, stortyskland, enligt Himmlers framtidsvision. Sedermera uppdelades Wiking i flera divisioner, Nordland för de norska frivilliga och Frikorps Danmark för danskarna.

Rekryteringskampanj

Sommaren 1941 stod det alltså klart att det förekommit en rekryteringskampanj även i Sverige både via tyska agenter och det tyskvänliga Försvarsfrämjandet, som var en av flera sammanslutningar inblandade i värvning av frivilliga till Waffen-SS.⁴³ "Den stora omfattning denna värvning fått förefaller vara förklaringen till att frivilligvärvningen till Finland så att säga stannat av", skriver *GHT* den 26 augusti 1941.⁴⁴

Enligt det statligt inrättade Informationskontoret inom den svenska säkerhetstjänsten rapporterades efter kriget att Sverige hade varit utsatt för en intensiv tysk propaganda. Löpande gavs råd till frivilligaspiranter om hur de bäst kunde ta sig över gränsen till Norge. Waffen-SS hade kontor i Oslo, Helsingfors

och Köpenhamn, öppna för svenska aspiranter.⁴⁵ Den tyska Turistbyrån satte bland annat upp skyltfönster på Kungsgatan 16–18 i Stockholm, avsett för propaganda.⁴⁶

Inför "Korståget mot Sovjet-Ryssland" diskuterade turistbyråns chef, Bernd von Gossler i en skrivelse till Berlin, om inte Sverige borde räknas in bland de europeiska stater som deltog i kampen mot bolsjevismen, eftersom "även svenska frivilliga ta aktiv del i striderna i Finland".⁴⁷ Frågan var komplicerad, om Sverige inte nämndes skulle de få frivilliga och deras anförvanter, samt extremhögern, bli sårade [sic]. Och "Om Sverige medtages i uppräknningen, riskerar man en kraftig reaktion från regeringens pressorgan och måste eventuellt räkna med att svenska utrikesdepartementet via vår legation kommer att fordra att hela fönstermontaget borttages."⁴⁸ Hur reagerade då pressen?

Genom att söka på nyckelorden Försvarsfrämjandet, Waffen-SS och Nordland har jag inhämtat en preliminär bild av intresset för frivilligfrågan i pressen under året. När Nordland-bataljonen upprättades i januari fick den betydligt mer uppmärksamhet i den svenska dagspressen än mot slutet av året (Fig 1). Under våren avtog den märkbart, för att nästan försvinna ur spalterna under hösten.

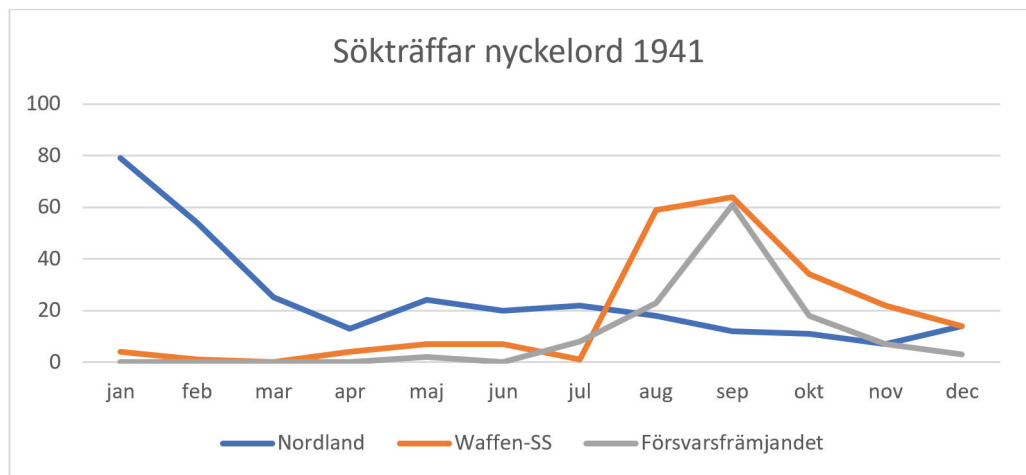

Fig 1: Antal träffar på nyckelorden Nordland, n=559, Waffen-SS, n=221 och Försvarsfrämjandet, n=130; under år 1941. Källa: Svenska tidningar, KB, april 2024.

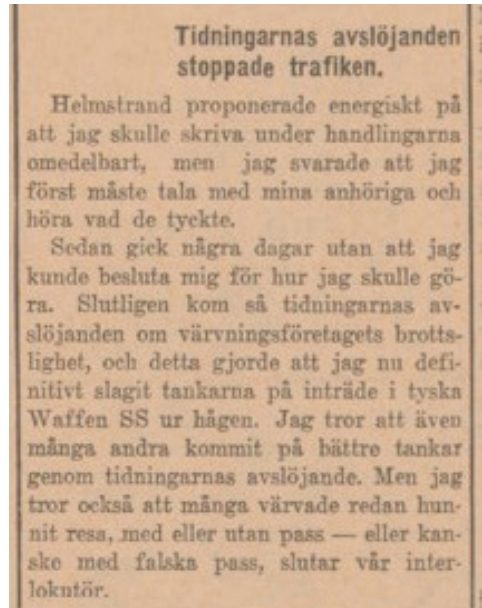
I juli och augusti uppdagades den hemliga rekryteringen till Waffen-SS som skett genom Försvarsfrämjandet och skandalen blev ett faktum. Efter kritiken i svensk press meddelade försvarsminister Sköld den 1 september att utresettillstånd endast skulle beviljas dem som sökte till tjänstgöring i finska armén⁴⁹. Av grafen kan man sluta sig till att Waffen-SS inte självklart nämndes i Nordland-sammanhang.

I vilken mån frivilligfrågans exponering i den svenska pressen påverkade rekryteringen är en öppen fråga. En intervju med en man som trodde sig kunna lösa sina ekonomiska problem som frivillig rekryter ger en antydning om att det kanske inte var helt betydelselöst vad pressen skrev. Se urklipp nästa sida.

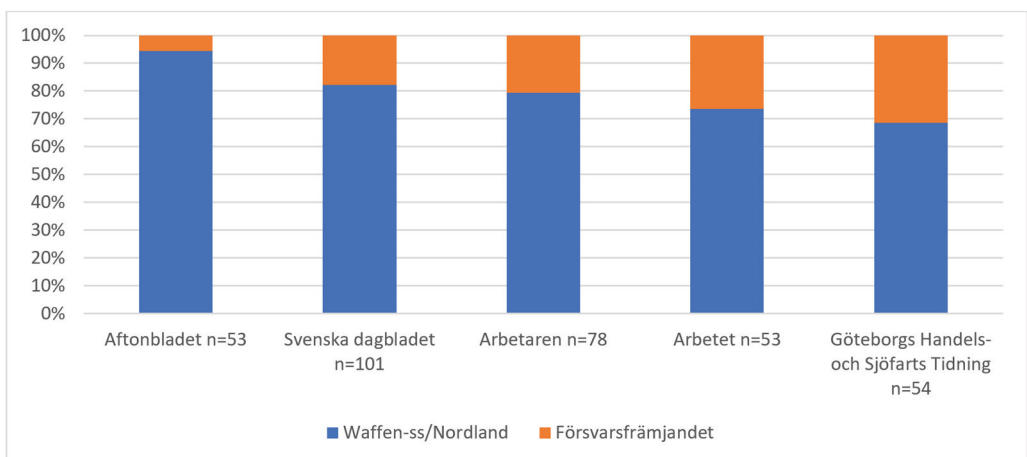
Intresset för frivilligfrågan varierade i pressen, störst i storstadspresen, rekryteringen var koncentrerad till Stockholm, och minst i landsortspresen. I fem utvalda storstadstidningar representerande olika politiska tendenser, från vänster till höger, och med utpräglade förhållningssätt visavi Tyskland under året framgår också att antalet sökträffar varierar.

Det begränsade urvalet spänner över hela fältet från vänster- till höger-tidningar, med spridningsområde i landets tre storstäder och med någorlunda jämförbara upplagor sett till spridningsområde.⁵⁰ *Arbetaren*, Stockholm, syndikalist, anti-nazi; *Arbetet*, Malmö, soc.dem, kritisk; *Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning*, liberal, anti-nazi; *Svenska Dagbladet*, Stockholm, moderat höger, och *Aftonbladet*, Stockholm, liberal med höger-tendens, pro-nazi. Det ska framhållas att beskrivningen nedan inte vilar på en sedvanlig innehållsanalys (content analysis), utan urskiljer belysande exempel på hur frivilligfrågan framställdes efter en översiktlig genomläsning av drygt 300 artiklar och notiser (Fig 2). Artiklar och notiser om Waffen-SS och Nordland handlade om hur rekryteringen fortskred och hur trupperna förflyttade sig, medan artiklarna om Försvarsfrämjandet rörde sig om värnningsskandalen.

Fig 2 (under): Staplarna är ordnade i stigande/fallande skala efter antalet träffar på sökorden, ej efter politisk tendens på höger-vänsterskalan. Observera att antalet träffar (kvantitet) varken beskriver omfattningen (spaltutrymme) eller innehållet (kvalitet). Sökningen på Aftonbladet gav färre träffar på Försvarsfrämjandet än Göteborgs Handels- och Sjöfarts- Tidning, som avslöjade värnningsskandalen.

Arbetaren 30. augusti 1941. Saxat från en intervju med en frivillig aspirant: "Slutligen kom så tidningarnas avslöjanden om värnningsskandalens brottslighet, och detta gjorde att jag nu definitivt slagit tankarna på inträde i tyska Waffen SS ur hågen. Jag tror att även många andra kommit på bättre tankar genom tidningarnas avslöjande. Men jag tror också att många värvade redan hunnit resa, med eller utan pass -eller kanske med falska pass, slutar vår interlokutör."

Norska rekryterna till Tyskland bli SS-män.

Stora förmåner: statstjänst eller gårdar. — Quislings plan väcker stort uppseende.

OSLO, måndag. (A3B)

Vidkun Quislings meddelande i radio på söndagskvällen, att ett regemente Nordland med norskt manskap skall upprättas inom tyska krigsmakten har som man kan förstå väckt oerhört uppseende i hela Norge.

Fritt Folk, Nasjonal Samlings organ, publicerar i dag några närmare detaljer om detta nya regemente, varav bl. a. framgår att det skall tillhöra den underavdelning av de nationalsocialistiska förbanden, som bära namnet Waffen-S. S.

Dess namn blir Standarte Nordland, och det ska i Tyskland förläggas till sådana trakter, som påminna om norsk natur. Som frivilliga kunna anmäla sig "unga norrmän av arisk ras" i åldern mellan 17 och 23, eventuellt 25 år, och som "andligen och kroppsligen äro fullt utrustade i överensstämmelse med reglerna vid S. S. samt äga god och fast karaktär och icke äro bestraffade". Endast ogifta kunna anmäla sig.

De som anmäla sig, ha att välja på en tjänstetid av 1, 2 eller 4 år. Den som låter värra sig för ett års tjänst, kan rekapitulera för 1 eller 3 år. Den som

efter ett års tillfredsställande tjänst icke rekapitulerar, får ett intyg, som ger honom rätt att anställas i norska statens tjänst. Den som så önskar får återgå till sitt civila yrke. Den som avgår efter två års tjänst får tyskt medborgarskap, men måste därför icke sitt norska.

Den som under sin tvååriga tjänstetid deltar i kriget, får dessutom ett dokument, som berättigar honom att erhålla en bebyggd gård på 250 till 300 mål (35—30 har).

Han kan göra anspråk på sin rätt, så snart han kan visa, att han har jordbruksutbildning. Saknar han sådan, skall han beredas möjlighet till kostnadsfri utbildning. Den som tjänar i fyra år får rätt till samma förmåner som den som tjänar i två år och deltar i kriget. Även de som tjäna i två eller fyra år få, om de så önska, rätt till anställning i norsk statstjänst. De som återgå till sina civila yrken kunna räkna på norska och tyska statens stöd. För de frivilliga gälla samma löneregler som för andra anställda i tyska armén. Anmälningar kunna ställas till rikskommissariatets avdelningar i Norge eller direkt till Tyskland. — Bulls.

Norskt regemente i Tyskland.

Quislingupprop: "Våra fäder erövrade England."

(Från Sv. D:s korrespondent.)

SVENSK-NORSKA GRÄNSEN, söndag. Ett norskt regemente skall, enligt vad som meddelas i måndagens osetidningar, uppställas i Tyskland och inlättas i kampen mot England. Quisling riktar en appell till "alla nationellt sinnade norrmän" att anmäla sig i regementet, som skall beta Regimentet Nordland.

Av fri vilja ha vi i Norge, säger Quisling, tagit detta initiativ och begärt att få uppstå ett regemente på tysk botten för att skuldra vid skulderna göra en aktiv insats i det germaniska förbundet. "Våra fäder erövrade en gång England och gjorde en betydande insats i världen."

Vem som skall bli chef för regementet är ännu ej bestämt, men enligt vissa, icke bekräftade uppgifter, skulle Quisling själv föra kommandot. Emellertid är det ovisst, om han kan lämna Norge på grund av den roll han spelar i det inrepolitiska sammanhanget. En väldig propagandas för rekryteringen av det norska regementet till Tyskland kommer nu att startas av Nasjonal Samling.

Vä: Aftonbladet 13 januari 1941. "Norska rekryterna till Tyskland bli SS-män. Stora förmåner: statstjänst eller gårdar. — Quislings plan väcker stort uppseende." Hö: Svenska Dagbladet 13 januari 1941. "Ett norskt regemente skall /... / uppsättas i Tyskland och insättas i kampen mot England."

Regemente Nordland

Det tyskvänliga *Aftonbladet* följde utvecklingen av Nordland under hela året med notiser och korta artiklar. Däremot var frågan om Försvarsfrämjandets inblandning i den olagliga rekryteringen av frivilliga inte alls lika uppmärksammas (Fig 2, side 45).

En utförlig beskrivning av hur frivilliga norrmän skulle rekryteras till Nordland publicerades i *Aftonbladet* den 13 januari 1941. Källan var *Fritt Folk*, National samlings organ. Utifrån den detaljerade beskrivningen skulle man tro att den i lika hög grad var riktad till svenska frivilliga genom *Aftonbladets* försorg. Texten kunde vara tagen ur en värvningsbroschyr: "Som frivilliga kunna anmäla sig unga norrmän av arisk ras, i åldern mellan 17 och 23, eventuellt 25 år, och som andligen och kroppsligen äro fullt utrustade i överensstämmelse med reglerna vid S.S. samt äga god och fast karaktär och icke äro bestraffade. Endast ogifta kunna anmäla sig."

Fördelarna som kunde uppnås var inte ringa: "Den som under sin tvååriga tjänstetid deltar i kriget ... berättigar honom att erhålla en bebyggd gård på 250 till 300 mål (25—30 har)". Den som saknade ändamålsenlig utbildning skulle få en sådan gratis. En garanterad tjänst inom norsk statstjänst eller återgång till det civila yrket efter avslutad tjänstgöring var också möjliga alternativ. Artikelnen den 13 januari följdes

av notiser om hur rekryteringen fortsatte och vilka olika motiv som rekryterna hade. Bland de många som sökte till Nordland enligt *Aftonbladet*, var påfallande många akademiker, huvudsakligen medicinare som anmälde sig till sjukvårdstrupperna och många skrev på för fyra år. Samma dag som *Aftonbladet* skrev, publicerade högerorienterade *Svenska Dagbladet* en okritisk artikel om Quislings initiativ. (Bilde, side 46).

Den syndikalistiska, anti-fascistiska *Arbetaren*, som hade följt det spanska inbördeskriget från första dagen i juli 1936 genom redan ditresta journalister och andra frivilliga, noterade under våren att Nordland etablerats, vilket blott ledde till sarkastiska kommentarer. Socialdemokratiska *Arbetet* med utgivningsort Malmö konstaterade att uppropet "väckt stor uppmärksamhet och man kan gärna tillägga stor harm" i Norge.

Redaktör Segerstedts hänfulla attityd till Hitler redan när han tillträdde som rikskansler 1933, upprätthölls fortsättningsvis i den liberala och kritiska *Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning*. I olika notiser raljerades det över Quislings retorik i rekryteringen, till exempel: "Quisling vill 'återupprätta vapenåran' Standarte Nordland skall göra 't'". Ett slarvigt, vardagligt talspråkbruk i *GHTs* rubrik tog udden av det djupa allvar som Quislings tal till soldaterna ville förmedla.

Dagen efter att Operation Barbarossa inleddes meddelade *Aftonbladet* att regementet Nordland deltog vid finska fronten. Många av svenskarna hade erfarenhet av finska vinterkriget 1939–1940, då Finland hade förlorat vissa områden till Sovjet, och nu ville "avsluta arbetet".⁵¹ Var det således tillåtet att anmäla sig som frivillig för tjänstgöring i Finlands försvar mot Sovjets angrepp, men icke till Nordland? Ja. I *Svenskar i krig* reder författarna ut begreppen:

"Finland gick inte i allians med Tyskland utan nöjde sig med att koordinera sina militära operationer mot Röda armén med Wehrmacht. Detta kallades för vapenbrödrskapet. Men denna 'detalj' var oväsentlig för många svenskar. Dessutom deltog Finland i operationer öster om den gamla riksgränsen. Därmed blev den svenska allmänhetens inställning till att hjälpa Finland mindre entusiastisk än under vinterkriget."⁵²

Värningskandalen Försvarsfrämjandet

Den 26 augusti avslöjade *GHT* i ett stort reportage hur Försvarsfrämjandet, under falska förespeglningar om att svenska staten stod bakom, förmodligen värvat över tusen frivilliga soldater till Waffen-SS.⁵³ Artikeln avslöjar vilka adresser som de hågade med äventyrslystnad, av ekonomiska eller andra skäl, kunde uppsöka i Stockholm. De möttes av uniformerade personer som lotsade dem genom proceduren och gav instruktioner.

Några pass eller annan dokumentation var inte nödvändig. I ansökan informerades att värvningen gällde den tyska krigsmakten i Finland i kampen mot bolsjevismen. Allt omgärdat av hemlighetsmakeri, ett tystnadslofte skulle också avgivas. Ett av argumenten var att i ett kommande Europa kunde det vara en hederstitel att ha tillhört elitvapnet Waffen-SS.

Tidningen spekulerade i omfattningen. Av de över 2 000 anmälda till Finlandskommittén, hade endast sju till åttahundra nått fram till Finland.⁵⁴ Måne de ca 1 200 som saknades i stället tagit vägen över Norge för att ikläda sig SS-uniform.

På samma sida offentliggjorde *GHT* en skrivelse från Svenska Transportarbetareförbundet, som tog avstånd ifrån *Aftonbladet* och andra nazivänliga tidningar som ville få över Sverige på tysk sida. "Vi göra aldrig gemensam sak med våra norska och danska bröders förtryckare. Finlands sak är i dag inte vår. Finlands sak är dess egen och Tysklands".⁵⁵ Sveriges oberoende skulle försvaras.

I och med avslöjandet av den otillåtna värvningskampanjen svängde intresset i pressen från själva värvandet, till den organisation som låg bakom, nämligen Försvarsfrämjandet.

Chefredaktören för socialdemokratiska *Arbetet* framhöll dagen efter avslöjandet att det "mest betänk-

Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning, 26 augusti 1941: "Värkning av svenskar till den tyska krigsmakten. Hemlighetsfull trafik som pågått flera veckor i Stockholm."

liga med värningen", nämligen att svenska officerare varit inblandade, kunde skada "förtroendet till befälet, som är en viktig del av vår försvarsberedskap".⁵⁶

Eftersom värkning av frivilliga inte fick förekomma, övergick Försvarsfrämjandet till att endast samla in pengar genom att sälja ett "försvarsmärke" med texten Kamp mot kommunismen. Insamlingen gav upphov till kritik under resten av året i *Arbetaren* och *GHT*, bland annat för att insamlingen skett på ett otillbörligt sätt och för att en av värvarna varit identisk med en före detta propagandachef för det förbjudna nationalsocialistiska partiet. I en av artiklarna framkommer att värningen varit en rent politisk aktion med inrikespolitiska syften. Man ville finna svenskar som var villiga att "arbeta mot det ruttna demokratiska systemet i Sverige".⁵⁷ Det fåtal artiklar som *Aftonbladet* publicerade försvarade Försvarsfrämjandet mot kritiken.

Syndikalistiska *Arbetaren* skräddade inte orden om "värningsaffären".⁵⁸ Enligt tidningen hade Försvarsfrämjandets ordförande uppvaktat statsministern men bemötts med svaret att landet behövde sina soldater själv, samt att "enskilda personer som önskade gå ut som frivilliga till Finland" kunde vända sig till den finska beskickningen i Stockholm. För de svenska finlandsfrivilliga betydde det i praktiken att de gjorde gemensam sak med nazisterna i kampen mot bolsjevismen.

För att sammanfatta: De svenskar som önskade strida tillsammans med Hitlers soldater i invasionen av Sovjetunionen kunde inte ta värkning i Sverige. Information om rekrytering av frivilliga soldater till Waffen-SS via massmedia var inte tillåtet. Många tog sig i stället över gränsen till Norge. De frivilliga som ville ansluta till den antibolsjevistikiska fronten i Finland hänvisades med regeringens goda minne till den under Vinterkriget inrättade Finlandskommittén. Cirka 800 soldater tog värkning. De flesta sympatiserade med nazismen.

På sommaren 1941 avslöjade *Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning* att det pågått illegal värvning genom organisationen Försvarsfrämjandet, som hade kontakter med Tyskland. *Aftonbladets* bevakning av de frivilliga i SS-divisionen Nordland var starkt präglad av sympatier för Tyskland och pågick under hela året, medan den syndikalistiska tyskfiendliga *Arbetaren* stod för en motsatt hållning. De svenska frivilliga från spanska inbördeskriget som *Arbetaren* aktivt stöttat 1936–1939 hamnade i ett dilemma. Skulle de ansluta till det finska försvaret och riskera hamna på samma sida som nazianstuckna frivilliga? Den risken var i själva verket liten eftersom spanjorerna stred i den reguljära armén, Wehrmacht, medan svenskarna tjänstgjorde i Waffen-SS.

Diskussion

Trots att skillnaden i omfattningen på de frivilliga soldaterna från Sverige och Spanien, som tjänstgjorde på östfronten, var stor, från knappt två hundra frivilliga svenskar i tysk uniform till knappt femtiotusen spanska i den blå divisionen, så finns vissa gemensamma nämnare som förtjänar att diskuteras. Patriotismen är en sådan. De svenskar som frivilligt sökte sig till Finland deltog i ett krig för att återta Finlands nationella gränser. De svensk-finska förbindelserna har alltid varit starka och många i Sverige kände starkt för att solidarisera sig med broderfolket. För de spanska frivilliga i den blå divisionen var situationen annorlunda.

Den spanska patriotismen var i retoriken stark. I vilken mån de enskilda frivilliga soldaterna delade den förblir en obesvarad fråga. Somliga anhängare av falangistpartiet eller "El Caudillo" tog till vapnen för att försvara Spaniens ära, medan somliga gjorde det av mer prosaiska skäl såsom egennyttan. De professionella officerarna kunde räkna med att stärka den egna karriären genom att delta i det tysk-ryska kriget. Man kan anta att en försvarlig del av de icke-professionella enrollerade sig när arbetslösheten och behovet av familjeförsörjning var stor. Både i Spanien och Sverige kunde de frivilliga räkna med att insatserna skulle vara fördelaktiga i en fortsatt militär karriär.

Den andra gemensamma nämnaren var fienden: bolsjevikerna, kommunisterna, ryssarna. I Sverige var synen på fienden kluven, å ena sidan ville man försvara Finlands gränser, å andra sidan vände man sig mot att göra det arm-i-arm med nazister och fascister.

Hur motiverades då rekryterna i Sverige att ta värvning? Svaret kan sökas i den befintliga dokumentationen som gjordes medan de frivilliga fortfarande levde. Icke minst i de intervjuer som gjordes av Lennart Westberg för snart fyrtio år sedan.⁵⁹ En intervju med en tidigare medarbetare i säkerhetspolisen vid den aktuella tiden, citeras här in extenso för att tydliggöra den komplexa motivbilden:

"Min uppfattning är att de flesta frivilliga sannolikt till lika stor del kom från familjer som enligt dåtida benämning klassades som över-, medel- och arbetar/bondeklass. Flertalet var säkert idealister, som i sitt ställningstagande inspirerats dels av den rikhaltiga flora av propagandastridskrifter, som då spreds från Tyska legationen i Stockholm, dels också av den verksamhet som vid denna tid i rikt mått bedrevs av svenska nazistorganisationer samt tyskorienterade sammanslutningar såsom bl.a. NSAP/SSS (Lindholm), Nysvenska Rörelsen (Engdahl), samfundet Manhem (Carlberg) samt Sveriges Nationella Förbund och ungdomsförbund jämte Svensk-Tyska föreningen. För enstaka frivilliga spelade nog också sociala förhållanden och äventyret in, då särskilt från klass arbetare/bönder [sic]... De allra flesta frivilliga hade i olika grad högre utbildning än vad då gällande folkskola gav. Att akademiker skulle ha deltagit i frivilligkader har jag inget minne av. Däremot fanns akademiskt utbildade i rikt mått bland ledningen i ovannämnda organisationer ...".⁶⁰

För några år sedan gjordes vid försvarshögskolan i Skövde en jämförelse av drivkrafterna bakom svenska frivilliga under finska vinterkriget 1939–1940 med Bosnienkonflikten 1995.⁶¹ De starkaste motiven för de frivilliga i finska vinterkriget var faran för att Sverige hotade bli nästa offer. Andra motiv var påverkan från kampanjen "Finlands sak är vår". De yrkesmässiga motiven att bli en bättre militär jämte äventyrslystnad och flykt från problem hemma, var bland de oftast förekommande. Det är inte orimligt att anta att ungefär samma motiv gällde inför rekryteringen till det tysk-ryska kriget påföljande år.

I *Solkors eller hakekors. Nordmenn i Waffen-SS 1941–1945*, (2015) ställer Sigurd Sørliie motsvarande frågor till de norska frivilliga: Vilka motiv och drivkrafter låg bakom beslutet att gå i tysk tjänst? Han urskiljer två huvudsakliga förhållningssätt, å ena sidan en "idealistisk" inställning till att försvara Norge mot kommunismen och "hjälpa det finska broderfolket och bidra till ett självständigt och starkt Norge". Å andra sidan de ideologiska motiven, att ansluta till nazismen med målet att strida för ett framtida pangermanskt Europa.

Majoriteten av de norska frivilliga var redan vid rekryteringstillfället medlemmar i Nasjonal Samling (NS) och av de svenska frivilliga var mer än hälften organiserade nazister i Svensk Socialistisk Samling (SSS).

Den idealistiska och den mer krassa motivbilden hos de svenska frivilliga i finska vinterkriget, enligt Skövdestudien, skiljer sig således från senare forskning om de frivilliga som sökte sig till fortsättningskriget på östfronten och tjänstgöring i Waffen-SS. De ideologiska – läs nazistiska – motiven var starkare hos en majoritet av dem.

Den politiskt brännande frågan för såväl Sverige som Spanien var hur de hävdade sin neutralitet. I en ledare i SvD jämfördes Spanien med Sverige, som exporterade nödvändigt material till tyska krigsindustrin.⁶² Men de frivilliga som stred på östfronten ifrågasattes inte som ett problem. Det var en obekvämlig fråga som regeringen helst inte ville ta i.

I Spanien hade de frivilliga soldaterna i den blå divisionen som stred på östfronten en avgörande betydelse för hur landets neutralitet uppfattades efter kriget. Myten om att "El Caudillo" hade överlistat Hitler och hållit Spanien utanför världskriget, byggde uppenbarligen på en lögn, vilket den blå divisionen var bevis på. Men med medierna i sin hand, kunde Franco underblåsa de frivilligas heroiska insats för att rädda Spaniens ära, vars gloria hamnat kraftigt på sned på grund av inbördeskriget. Deras närvaro gjorde å andra sidan att omvärlden ifrågasatte neutraliteten. Både ideologiskt och politiskt utgjorde Spanien ett bihang till axelmakterna.

Fortsatt forskning

Vad denna studie velat påvisa är komplexiteten i frivillighetsbegreppet. De frivilliga soldaterna från Sverige och Spanien på östfronten ger en sammansatt bild av motiv och påverkansfaktorer. Patriotism, idealism och sociala förhållanden vävdes samman med politisk propaganda i rekryteringen. I det spanska fallet en "påbjuden" frivillighet genom massiv påverkan av statligt kontrollerad propaganda. I det svenska fallet var situationen den motsatta.

De frivilliga som sökte sig till Waffen-SS, vare sig det gällde hängivna nazister eller krassa opportunisterna, måste på illegala vägar söka upp rekryteringskontor utanför landet. Informationen om hur det kunde gå till förmedlades bland annat av tyskvänlig press i Sverige. I den kritiska pressen avslöjades rekryteringen som rena skumraskaffärerna. I vilken mån det påverkade hugade rekryter i positiv eller negativ riktning är en fråga som ligger utanför denna studie.

Vad som inte behandlats i denna studie är hur, och genom vilka kanaler, de frivilliga soldaterna rekryterades till Waffen-SS med destination östfronten i de ockuperade grannländerna Norge och Danmark. Till exempel Frikorps Danmark. En sådan utvidgad studie skulle kunna ge en mer samlad bild av mediernas betydelse för den pronazistiska nordiska frivilligrörelsen.

Noter

- 1 Kodnamn för Tysklands attack mot Sovjet för att skapa "lebensraum". Tre dagar senare anföll Sovjetunionen Finland, vilket upprörde antikommunisten Franco så till den grad att han övervägde att sända trupper direkt till Finland, vilket dock inte skedde eftersom det var praktiskt ogörligt. Kleinfeld & Tams 2014. Russia is guilty.
- 2 För en sammanfattning av den svenska regeringens agerande gentemot pressen under andra världskriget, se Åmark 2011: 209–250. Se också Engblom 2010: 31–36.
- 3 Westberg 1986:266; jfr "Militärhistorie nedefra", Sørlie 2015:21.
- 4 Enligt Brugrand 2013:9-12, anslöt sig i Norden 6 000 norrmän, 6 000 danskar, 1 500 finländare och ca 200 svenskar. För en grundlig genomgång av relevant litteratur, se Westberg 2021. Litteratur.
- 5 Norén, Stjernholm & Thomson 2022.
- 6 Jfr förordet av Roger Griffin angående fördelarna med transnationella studier av gemensamma fenomen. Karcher & Lundström 2022.
- 7 Jfr Emil Stjernholms artikel "A rain of propaganda". https://doi.org/10.1007/978-3-031-05171-5_15
- 8 Opublicerat paper "The Swedish press' images of Spain: Implications of Franco's The Blue Division 1940–2020". Eva Åsén Ekstrand. framlagt vid NordMedia 2023 i Bergen, augusti 2023. Föreliggande studie är en bearbetad och utvidgad version. I den tyska dokumentären Die Wahrheit über Franco, Spaniens vergessene diktatur, 2017, skildras den blå divisionen på ett sätt som i allt väsentligt överensstämmer med vad som här presenteras.
- 9 Åsén Ekstrand 2022
- 10 Källa: Spanienfrivilligas vänner på Facebook och i ARABs arkiv.
- 11 Lindblom 2022
- 12 Westberg 2008. Vägen till republiken. För uppgifter om de spanienfrivilliga, se Lundvik 1980.
- 13 Exempel på militära organisationer utanför statens och polisens kontroll under totalitära system under 1900-talet: Benito Mussolinis svartskjortor Milizia Volontaria, Francisco Francos Falange Española, sovjetiska NKVD:s elitdivisioner och Heinrich Himmlers Waffen-SS. Westberg 2021. Waffen-SS födelse. Se också Gyllenhaal och Westberg 2008. I spansk tjänst 1936–39.
- 14 17 000 och 20 000 soldater ur den reguljära armén och drygt 8 000 instruktörer samt militär och civil servicepersonal i den så kallade Kondorlegionen. Siffrorna hämtade från officiellt tyskt håll, i förteckning över mottagare av "Spanienkors" enl. författarna, som även hänvisar till Doeble, H. (1940), Orden und Ehrenzeichen im Dritten Reich. Berlin. Gyllenhaal och Westberg 2008. I spansk tjänst 1936–1939. Not 1 och 2.
- 15 Garrido 2017
- 16 Kleinfeld & Tams 2014. Ch 12. Tattoo.
- 17 Sökningen gjordes i databasen Svenska dagstidningar, Kungliga biblioteket, Stockholm, våren 2023. Totalt 93 träffar i 14 olika tidningar.
- 18 Om den blå divisionen har förekommit i andra omskrivna termer så är det möjligt, men knappast troligt, att det skulle påverka resultatet.
- 19 Aftonbladet, 18 juli 1941
- 20 Kleinfeld & Tams 2014. Ch 1. "Russia Is Guilty".
- 21 Jfr till exempel bombningen av den baskiska byn Guernica som utfördes av tyska Luftwaffe.
- 22 Alegre 1996: 349–364
- 23 Kleinfeld & Tams 2014. Ch 1. "Russia Is Guilty".
- 24 Quevedo & Garcia 2016
- 25 Paul Preston 1992; Payne 1999
- 26 Quevedo & Garcia 2016; Kleinfeld & Tams 2014. Ch 9. Conspiracy, Change of Front, and the Palace of Catherine the Great.
- 27 Kleinfeld & Tams 2014. Ch 1. "Russia Is Guilty".
- 28 Quevedo & Garcia 2016
- 29 Ibid.
- 30 Palacio 2005:603
- 31 Ibid.
- 32 Söderhamns tidning, 23 september 1943
- 33 Norrskensflamman, 27 december 1943
- 34 Svenska Dagbladet, 28 december 1943
- 35 Dagens Nyheter, 7 januari 1944
- 36 Westberg 1986: 309–311
- 37 Gyllenhaal & Westberg 2008. Mot undergången i Waffen-SS och Wehrmacht.
- 38 Ibid.

- 39 Westberg 2008. Svenska Frivilligkåren. Intervju med en frivillig: "Där fanns alla tänkbara variationer, ren idealitet, släktskapsförhållanden, karriärsynpunkter, äventyrlust och troligen också lust att få ett hedersamt slut på ett hopplöst liv."
- 40 725 norrmän deltog som frivilliga i Vinterkriget. Westberg 2008. Svenska frivilligkåren.
- 41 Ibid.
- 42 Gyllenhaal och Westberg 2008. I Finländsk tjänst 1939–44. Se not 36. Sørli 2015.
- 43 Till exempel Nationella förbundet, Samfundet Manhem, Föreningen för svenskhetens försvarare, Svensk-Finlands vänner.
- 44 Wiking bestod under våren 1941 av 19377 soldater varav endast "511 skandinaver: 216 danskar, 294 norrmän och en enda svensk", Westberg 2021. Operation Barbarossa – korståget i öster.
- 45 Westberg 1986: 273
- 46 Emil Stjernholm, "Visual Propaganda Tactics in Neutral Sweden, 1939–1945". Artikel presenterad på NordMedia Conference 2023, Bergen; SOU 1946: 86.
- 47 Kjellberg 1946: 117
- 48 Ibid.
- 49 Westberg 1986: 272
- 50 Upplagor 1941 enligt Svenska dagstidningar: Arbetaren 29 600, Arbetet 30 200, GHT 37 500, Svenska Dagbladet 69 400, Aftonbladet 80 000–140 000.
- 51 Gyllenhaal & Westberg 2008. Hangöbataljonen.
- 52 Ibid.
- 53 Förbundet för Folkförsvarets Främjande – Försvarsfrämjandet, bildades 1939. Valspråket lyder: Med enad kraft mot yttre våld.
- 54 Finlandskommittén hade startats av olika humanitära och andra frivilliga hjälporganisationer under Vinterkriget 1939–1940 och fortsatte verksamheten under Fortsättningskriget. Med regeringens godkännande värvades frivilliga till det finska försvaret.
- 55 Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning, 26 augusti 1941
- 56 Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning, 29 augusti 1941
- 57 Ibid.
- 58 Arbetaren, 6 september 1941
- 59 Westberg 1986: 296
- 60 Ibid.
- 61 Genberg 2009; Battistelli 1997
- 62 Svenska Dagbladet, 18 april 1944

Litteraturförteckning

- Åmark, K. (2011). *Att bo granne med ondskan: Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Åsen Ekstrand, E. (2022). När Spaniens sak blev vår: svensk lokalpress under spanska inbördeskriget 1936–1939. *Nordisk utenriksjournalistikk i det «lange» 20. århundret. Mediehistorisk Tidsskrift (19) nr. 1–2, nr 37–38*, 48–69.
- Alegre, S. (1996). The Blue Division in Russia, 1941–1944: the filmic recycling of Fascism as anticommunism in Franco's Spain. *Historical Journal of Film, Radio and Television* 16 (3), 349–364.
- Ballesteros Aguayo, L. (2016). <http://orcid.org/0000-0003-1191-4070>. Hämtat från Las revistas infantiles y juveniles del FET y de las JONS y de Acción Católica durante la posguerra española (1938–39): la prensa al servicio del adoctrinamiento del Estado franquista. DISS. Malaga: Facultad de Ciencias de la Comunicación.
- Battistelli, F. (1997). Peacekeeping and the post-modern soldier. *Armed forces & Society* 23(3), 467–484.
- Beevor, A. (2006). *Spanska inbördeskriget*. Lund: Historiska Media.
- Brugrand, H. (2013). *Med Wiking och Nordland: 16 år och norsk SS-soldat*. Översättning från norska av Alex Svensson: Svenskt Militärhistoriskt Biblioteks Förlag.

- Engblom, L.-Å. (juni 2010). Den svenska pressen under andra världskriget. *Pressehistorisk tidskrift nr. 13/2010*. Hämtat från https://medietidsskrift.no/wp-content/uploads/2022/12/Pressehistorisk_tidsskrift_13_2010.pdf
- Garrido, A.M. (2017). *Come to Spain! America in Spanish tourism policy (1911–1954)*. Hämtat från DOI: 10.1080/1755182X.2017.1410234
- Genberg, J. (2009). *Drivkrafter till frivillighet En jämförelse av drivkrafterna till svenska frivilliga under finska vinterkriget, och svenska frivilliga under Bosnienkonflikten*. Hämtat från Kurs: KrV, Självständigt arbete, PYO360. Trängregementet i Skövde. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:235396/fulltext01.pdf>. Hämtad 2023-10-23
- Gyllenhaal, L. & Westberg, L. (2008). *Svenskar i krig 1914–1945*. Lund: Historiska Media.
- Karcher, N. & Lundström, M. (2022). *Nordic Fascism. Fragments of an Entangled History*. Routledge.
- Kjellberg, G. (1946). *Den tyska propagandan i Sverige under krigsåren 1939–1945*. SOU, Stockholm.
- Kleinfeld, G. & Tambs, L. (2014, 1979). *Hitler's Spanish Legion, The Blue Division in Russia in WWII*. Pennsylvania, US: Stackpole Books. eISBN: 9780811759427.
- Lööw, H. (2004). *Nazismen i Sverige 1924–1979*. Stockholm: Ordfront förlag.
- Lindblom, P. (2022). *Svenska anarkister och syndikalister*. Stockholm: Federativs förlag.
- Lundvik, B. (1980). *Solidaritet och partitaktik. Den svenska arbetarrörelsen och spanska inbördeskriget 1936–1939*. Uppsala. DISS, Sverige: Historiska institutionen vid Uppsala universitet.
- Noren, F., Stjernholm, E. & Thomson, C. (2023). *Nordic Media Histories of Propaganda and Persuasion*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Palacio, M. D. (2005). Early Spanish television and the paradoxes of a dictator general. *Historical Journal of Film, Radio and Television*, 25:4, ss. 599–617, DOI: 10.1080/01439680500262991.
- Preston, P. (March 1992). Franco and Hitler: The Myth of Hendaye 1940. *Contemporary European History Vol 1(1)*, 1–16. URL: <http://www.jstor.com/stable/20081423>.
- Quevedo, J. M., & Garcia, S. G. (2016). *A crusade over the airwaves: the Blue Division on Radio Nacional de España (1941–1954)*. Hämtat från <http://dx.doi.org/10.1080/01439685.2016.1189158>.
- Sørli, S. (2015). *Solkors eller hakekors*. Oslo: Dreyers forlag .
- Stjernholm, E. (2023). A rain of propaganda. i S. & Norén, *Nordic Media Histories of Propaganda and Persuasion*. Palgrave Macmillan.
- Westberg, L. (1986). Svenska krigsfrivilliga i tyska Waffen-SS 1941–1945: ett bidrag till den svenska frivilligrörelsens historia. *Meddelande/Armémuseum*, 45/46, tr. 1986, s [265] –311.
- Westberg, L. (2008). *Svenskar i krig 1914–1945*. Lund: Historiska Media.
- Westberg, L. (2021). *Waffen-SS. Hitlers politiska soldater*. Lund: Historiska media.